

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΥΠΑΚΟΗΣ

Η νόμιμη άμυνα στην αυθαίρετη εξουσία

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Γιώργος Ν. Πολίτης
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Χρυσούλα Τσιρούκη
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ – ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιώργος Παζάλος
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Μερσίνια Λαδοπούλου
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Άγγελος Ελευθέρος & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Γιώργος Ν. Πολίτης, 2012
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2012

Πρώτη έκδοση: Μάρτιος 2012, 3.000 αντίτυπα

ISBN 978-960-496-643-1

Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτίου.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευσή του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
Έδρα: Τατοίου 121
144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Μαυρομυχάλη 1
106 79 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
Head office: 121, Tatoiou Str.
144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 1, Mavromichali Str.
106 79 Athens, Greece
Tel.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΥΠΑΚΟΗΣ

Η νόμιμη άμυνα στην αυθαίρετη εξουσία

Στον Νίκο και στη Μάτα

Εισαγωγή

Όταν το 1995 άρχισα να μελετώ το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής, το ενδιαφέρον για το ζήτημα ήταν μάλλον περιορισμένο¹. Διανύαμε τη μακάρια περίοδο μετά την Πτώση του Τείχους και πριν από την κατάρρευση των Δίδυμων Πύργων, τότε που υπήρχε η αίσθηση ότι τα μεγάλα ερωτήματα έχουν απαντηθεί οριστικά. Από τότε έγιναν πολλά: η διάγνωση των ανισοτήτων γέννησε το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, οι πολεμικές εισβολές της Δύσης τροφοδότησαν τον ισλαμικό φονταμενταλισμό, η πρόσφατη οικονομική κρίση προκάλεσε γενικευμένη κοινωνική αναταραχή. Τότε η πολιτική ανυπακοή έδειχνε παρωχημένη, σήμερα προτείνεται, κατηγορείται, αλλά και συγχέεται σε καθημερινή βάση. Τι είναι λοιπόν η πολιτική ανυπακοή; Τι περιλαμβάνει ως όρος και πότε δικαιολογείται η άσκησή της; Αυτά είναι τα κύρια ερωτήματα που επιχειρώ να απαντήσω στο βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας.

Σύμφωνα με ένα γενικό ορισμό, η πολιτική ανυπακοή αφορά στη δυνατότητα των πολιτών να απειθαρχούν σε επιταγές της πολιτικής εξουσίας, στηριζόμενοι σε πολιτικά επι-

1. Καρπός αυτής της έρευνας ήταν η διδακτορική διατριβή μου με τίτλο *Το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής στη φιλοσοφία του John Locke*, που εγκρίθηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών το 2001.

χειρήματα με σκοπό την αλλαγή της νομοθεσίας, των φορέων είτε της ίδιας της εξουσίας. Ο καθοριστικός παράγοντας που δικαιολογεί αυτή τη στάση είναι η απώλεια νομιμοποίησης της εξουσίας. Γι' αυτό και ο Μοχάντας Γκάντι προσδιορίζει την ανυπακοή ως «πολιτική ρήξη με μια ανήθικα θεσπισμένη νομοθεσία»².

Το δικαίωμα της αντίστασης σε μια παράνομη εξουσία είναι αυτονόητο. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Άγγλος φιλόσοφος Τζον Λοκ ήδη από το 1688, το δικαίωμα των Ελλήνων χριστιανών, απογόνων των παλαιών κατοίκων αυτής της χώρας, να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό που τους επιβλήθηκε διά της βίας είναι αδιαμφισβήτητο³. Αυτό το οποίο απαιτεί ηθική δικαιολόγηση είναι η αντίσταση των πολιτών όταν η εξουσία που αυθαιρετεί σε βάρος τους διαθέτει τα μορφολογικά γνωρίσματα νόμιμης, εκλεγμένης εξουσίας. Η αντίληψη της αντίστασης των πολιτών ως αμυντικής πράξης είναι συνυφασμένη με τη θεμελίωση του δικαιώματος της πολιτικής ανυπακοής.

Στη χώρα μας, πρόσφατες κινήσεις ανυπακοής κατηγορήθηκαν ως ενάντιες στην αντίληψη του κοινοβουλευτισμού. Τίποτα δεν θα μπορούσε να βρισκείται μακρύτερα από την αλήθεια! Η αναγνώριση του δικαιώματος της πολιτικής ανυπακοής είναι σύμφυτη με την παράδοση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Έχει, μάλιστα, κοινό άξονα τη *Δεύτερη Πραγματεία περί κυβερνήσεως*, το έργο του Λοκ, με το οποίο ο ίδιος οικοδόμησε τον πολιτικό φιλελευθερισμό. Σύμφωνα

2. Mohandas Gandhi, *Non Violent Resistance*, New York, 1961, σελ. 3.

3. Locke, 192, στο Peter Laslett, (ed.) John Locke, *Two Treatises of Government*, Cambridge 1997 (1960). Οι παραπομπές στη *Δεύτερη Πραγματεία* αναφέρουν το όνομα του συγγραφέα και τον αριθμό της παραγράφου.

με αυτό, η πολιτική εξουσία θεσπίζεται για να υπηρετεί τους πολίτες. Η υποχρέωση υπακοής στην εξουσία εκπηγάζει από το κοινωνικό συμβόλαιο που νομιμοποιεί την άσκησή της, δηλαδή τη συγκατάθεση του σώματος των κυβερνωμένων. Αυτή, όμως, δεν παρέχεται στους κυβερνήτες εν λευκώ. Αντιθέτως, εκχωρείται ως παρακαταθήκη με συγκεκριμένους όρους. Εφόσον οι πολίτες διαπιστώσουν ότι η εξουσία παύει να εκφράζει τη βούλησή τους, τότε οι όροι του συμβολαίου παραβιάζονται, επομένως αίρεται η υποχρέωση υπακοής.

Αυτό ακριβώς είναι το υπόβαθρο που δικαιολογεί την κίνηση ενάντια στην πληρωμή των διοδίων. Το επιχείρημα ότι το υπερβολικό αντίτιμο που ζητείται –χωρίς να έχουν ολοκληρωθεί τα έργα ή να τηρούνται οι διεθνείς προδιαγραφές ασφαλείας, όπως στην περίπτωση της κατ' όνομα εθνικής οδού Κορίνθου-Πατρών– προσβάλλει την ατομική ιδιοκτησία των πολιτών, προτάσσοντας αντ' αυτής τα συμφέροντα μεμονωμένων κατασκευαστών, στοιχειοθετεί προσφυγή στην ανυπακοή.

Είναι αναγκαίο να επισημανθεί εδώ ότι η πολιτική ανυπακοή δεν περιλαμβάνει κάθε πιθανή πράξη διαμαρτυρίας. Η ανυπακοή συνδέεται με την ιδιότητα του πολίτη, σε αυτήν προσφεύγουν οι πολίτες μιας χώρας όταν η πολιτεία παραβιάζει την ιδρυτική της συμφωνία. Η ιδρυτική συμφωνία, λοιπόν, δεν αφορά σε πολίτες άλλων χωρών, αφού αυτοί δεν αποτελούν συμβαλλόμενα μέρη. Κάθε Έλληνας μπορεί να διαφωνεί με τη χρήση μπούρκας, εάν όμως δύο Ελληνίδες συλληφθούν επειδή περπάτησαν ακάλυπτες στην Καμπούλ, η πράξη τους δεν συνιστά πράξη πολιτικής ανυπακοής, αφού η νομοθεσία που επιβάλλει την μπούρκα δεν παραβιάζει κάποια προϋπάρχουσα δέσμευση της αφγανικής κυβέρνησης προς αυτές. Κατ' αναλογία, η κίνηση των μεταναστών που προχώρησαν σε απεργία πείνας το φθινόπωρο του 2010 δεν συνιστά πράξη πολιτικής ανυπακοής, αλλά συγκινητική έκ-

κληση στον ανθρωπισμό, που αποσκοπεί στη δημιουργία τύψεων. Απεναντίας, μολονότι αναγνωρίζεται ότι οι άνθρωποι αυτοί προφανώς δεν ήρθαν στην Ελλάδα για λόγους αναψυχής, η πιεστική αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων σε αλλοδαπούς θα μπορούσε να εγείρει ζητήματα παραβίασης της ιδρυτικής συμφωνίας από πλευράς των πολιτών της χώρας.

Για τον Αμερικανό διανοητή Χένρυ Ντέιβιντ Θορώ, η κυβέρνηση η οποία εκμεταλλεύεται τους πόρους που της εξασφαλίζει η φορολόγηση της εργασίας των πολιτών για την επίτευξη επιβλαβών και ανήθικων έργων παραβιάζει την αρχική συμφωνία μέσω της οποίας οι πολίτες της εμπιστεύτηκαν το έργο της διακυβέρνησης. Όταν, το 1845, η χώρα του κήρυξε πόλεμο στο Μεξικό, ο Θορώ υποστήριξε ότι ο πόλεμος ήταν αναιτιολόγητος και θα προξενούσε μεγάλες καταστροφές σε μια φτωχή και αδύναμη χώρα. Προκειμένου, λοιπόν, να μη συνδράμει στην τέλεση αυτού του εγκλήματος, ο Θορώ αρνήθηκε να καταβάλει το φόρο που του αναλογούσε. Η πράξη του, για την οποία φυλακίστηκε, παρέχει έκτοτε το πιο αντιπροσωπευτικό υπόδειγμα πολιτικής ανυπακοής⁴.

Βεβαίως, υπάρχει ο αντίλογος, ο οποίος αμφισβητεί την ικανότητα των πολιτών να ελέγχουν τη νομιμότητα της εξουσίας. Αυτή την κριτική διακινούν όσοι πιστεύουν ότι η άσκηση του ελέγχου μπορεί να οδηγήσει σε κατάσταση χάους. Ως προς αυτό, αρκεί να επισημάνουμε ότι, εφόσον οι πολίτες αντιδρούν σε κάθε απόφαση μιας κυβέρνησης, είναι προφανές ότι αυτή έχει πάψει να τους εκπράξει. Όσο για την πιθανότητα να γίνει κακή χρήση του δικαιώματος ανυπακοής, δεν διαφέρει από την πιθανότητα κακής χρήσης του δικαιώματος ψήφου στις εκλογές. Προφανώς και το δικαίωμα ψή-

4. Πρβλ. H. D. Thoreau, *Walden and Civil Disobedience*, Penguin, 1986, σσ. 385-386.

φου εγκυμονεί κινδύνους, ωστόσο, από τη στιγμή που οι πολίτες θεωρούνται ώριμοι να εκλέξουν την κυβέρνηση που τους εκπροσωπεί, θα είναι και ώριμοι να κρίνουν εάν όντως οι εντολοδόχοι εκφράζουν τη βούληση των εντολέων τους. Για αυτό, στη Δημοκρατία, το σώμα των πολιτών αναγνωρίζεται ως ο αδιαμφισβήτητος κριτής της εξουσίας. Αποτελεί, μάλιστα, δικαίωμα του πολιτικού σώματος ακόμη και να αυτοκαταστραφεί εφόσον επιλέξει να το πράξει⁵.

Ένα ουσιαστικό ερώτημα αφορά στο πιθανό όφελος των πολιτών από την αναγνώριση ενός δικαιώματος το οποίο συνδέεται με πολλούς υπαρκτούς κινδύνους. Η Ιστορία, όμως, διδάσκει ότι σπουδαίες κατακτήσεις, όπως είναι η γυναικεία ψήφος, τα πολιτικά δικαιώματα των μειονοτήτων στις ΗΠΑ, το τέλος της αποικιοκρατίας στην Ινδία, η παύση του πολέμου στο Βιετνάμ, οι «βελούδινες επαναστάσεις» του 1989-90, καθώς επίσης και τα κινήματα που το 2011 σάρωσαν τις αφρικανικές ακτές τις Μεσογείου, αποτελούν και αυτές καρπούς κινήσεων ανυπακοής.

Στα σχετικά κεφάλαια του βιβλίου αναλύονται εκτενώς οι άμεσες και έμμεσες συνθήκες που δικαιολογούν την προσφυγή στην ανυπακοή. Η επιγραμματική, έστω, αναφορά ορισμένων από αυτές αρκεί για να προβληματίσει:

1. Όταν οι νομοθέτες δεν ενεργούν προς όφελος των πολιτών, αλλά προς όφελος τρίτων.
2. Όταν διαπιστώνεται εκτεταμένη ανομία, ως αποτέλεσμα αμέλειας εφαρμογής των υπαρχόντων νόμων από την πλευρά της κυβέρνησης.
3. Όταν οι φορείς της εξουσίας καταχρώνται ή σπαταλούν τους πόρους που τους εμπιστεύονται οι πολίτες.

5. Cornelius Castoriadis, *Philosophy, Politics, Autonomy*, Oxford, 1991, σσ. 108-109.

4. Όταν η πολιτική εξουσία στερεί την ατομική ιδιοκτησία των πολιτών, χωρίς την έγκρισή τους.

Σε ό,τι αφορά στις μορφές ανυπακοής, αυτές συνήθως είναι ήπιες, άλλοτε πιο μαχητικές και ορισμένες φορές παραπέμπουν περισσότερο σε εξέγερση και όχι σε μη συμμόρφωση με το νόμο. Η άρνηση καταβολής του αντιτίμου των διοδίων είναι ίσως η πιο ξεκάθαρη από τις πρόσφατες εκδηλώσεις που εντάσσονται στο πλαίσιο του όρου. Αντίθετα με αυτά, η καταστροφή των ακυρωτικών μηχανημάτων στους σταθμούς του μετρό ή η παρεμπόδιση πολιτών που επιθυμούν να ακυρώσουν το εισιτήριό τους ξεφεύγει από τα όρια της κλασικής αντίληψης περί πολιτικής ανυπακοής. Οι σκηνές ανταρτοπόλεμου που εκτυλίχθηκαν στην Κερατέα, κατά τη διάρκεια των αντιδράσεων για το ζήτημα της διαχείρισης των απορριμμάτων, μπορούν ίσως να δικαιολογηθούν ως πράξεις αντίστασης, πάντως και αυτές εκφεύγουν του πλαισίου που συνήθως αποδίδεται στον όρο «πολιτική ανυπακοή».

Ένα στοιχείο που πρέπει οπωσδήποτε να επισημανθεί είναι το γεγονός ότι η πολιτική ανυπακοή στρέφεται στοχευμένα εναντίον της εξουσίας, όχι των άλλων μελών της κοινωνίας. Ενδεικτικά, η απειλή για «κατέβασμα των διακοπών» του ηλεκτρικού ρεύματος ή η παραβίαση του νόμου περί καπνίσματος δεν αναγνωρίζονται ως πράξεις ανυπακοής. Μέθοδοι όπως καταλήψεις δημόσιων κτιρίων, αποκλεισμοί λιμανιών ή «μπλόκα» στις εθνικές οδούς βρίσκουν συνήθως κάλυψη από πολιτικές δυνάμεις. Και αυτές, όμως, πλήττουν την κοινωνία, επομένως, δεν εντάσσονται στις εκδηλώσεις ανυπακοής. Περισσότερο συνιστούν σύμπτωμα μιας παθολογείας των τελευταίων δεκαετιών, που συνδέεται με τη μεταπολιτευτική επικράτηση ενός –κατ' επίφασιν αριστερού– λαϊκίστικου ιδεολογήματος.

Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι κόμματα της Αριστεράς έσπευσαν να προσεταιριστούν τις πρόσφατες κινήσεις πολιτικής ανυπακοής, κάνοντας μάλιστα σύνθημα τον ίδιο τον όρο. Ωστόσο, η σύνδεση μαρξισμού και ανυπακοής είναι οξύμωρη. Το δικαίωμα της ανυπακοής θεμελιώθηκε από τους εισηγητές του φιλελευθερισμού, αποτελεί καταστατικό γνώρισμα της αστικής δημοκρατίας και βρίσκει πρόσφορο έδαφος μόνο εντός αυτής. Η αναγνώριση του δικαιώματος της ανυπακοής μιας μειοψηφίας απέναντι στην πλειοψηφία είναι ξένη προς τη μαρξιστική παράδοση. Ο Μαρξ δεν ανέχτηκε ποτέ αντίλογο στους κόλπους των οργανώσεων στις οποίες πλειοψηφούσε. Αυτή, μάλιστα, η στάση του οδήγησε στη διάλυση της Πρώτης Διεθνούς το 1872. Έκτοτε, οι διαγραφές αποτελούν σταθερή πρακτική των κομμάτων που ακολουθούν τις αρχές του, ενώ τα καθεστάτα του εφαρμοσμένου μαρξισμού συνέτριβαν κάθε υποψία αντίρρησης, πολύ πριν αυτή πάρει τη μορφή ανυπακοής. Επομένως, το κάλεσμα σε ανυπακοή δεν πρέπει να θεωρείται προελεύδιο σοσιαλιστικής επανάστασης. Αντιθέτως, συνιστά έκκληση των πολιτών μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας προς την εξουσία που έχουν διορίσει, από την οποία ζητούν να μην παραβιάζει την καταστατική της συμφωνία.

Είναι τόσο εύκολο όσο και ανέξοδο να διατυπώνονται γνώμες για πολιτικές αποφάσεις, για οικονομικά μέτρα, για το Μνημόνιο, για τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η ευρωπαϊκή πολιτική καθώς και για οποιοδήποτε άλλο μικρής ή μεγάλης σημασίας θέμα. Αυτό, όμως, που συνήθως λείπει από τον δημόσιο διάλογο είναι τα επιχειρήματα τα οποία αποδεικνύουν μία θέση και στηρίζουν μία πρόταση.

Στον καιρό της τεχνολογίας, της επιστήμης και των οικονομικών μελετών, θα νόμιζαν πολλοί ότι αυτοί οι χώροι μπορούν να εφοδιάσουν την κοινωνία με πολύτιμα επιχειρήμα-

τα. Ωστόσο, οι χώροι αυτοί στην πραγματικότητα δεν παρέχουν επιχειρήματα παρά μόνο στοιχεία. Η επεξεργασία, η αποτίμηση και η αξιοποίηση των στοιχείων αποτελεί έργο της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία μπορεί να διατυπώσει επιχειρήματα και με αποδεικτικό λόγο να τεκμηριώσει θέσεις, βοηθώντας έτσι την κοινωνία και τους πολίτες, ιδίως σε καιρούς δύσκολους όπως οι τωρινοί.

Η *ελληνική κρίση* αποτελεί ιδανικό υπόδειγμα της αδυναμίας των προσεγγίσεων των κοινωνικών επιστημών. Η αρχική εκτίμηση για τη μελαγχολική περίοδο που διέρχεται η χώρα μας ακολούθησε την τυπολογία της έρευνας των κοινωνικών επιστημών: επέμενε ότι πρόκειται για το αποτέλεσμα αλόγιστης οικονομικής διαχείρισης από πλευράς πολιτείας και κοινωνίας. Ωστόσο, καθώς αποκαλύπτεται το βάθος του προβλήματος, όλο και πιο συχνά επαναλαμβάνεται η άποψη ότι η κρίση είναι πρωτίστως κρίση αξιών. Ο νεότερος προβληματισμός, δηλαδή, ξεπερνά τα όρια των κοινωνικών επιστημών και επανέρχεται στο ευρύτερο πεδίο της ηθικής φιλοσοφίας, δηλαδή, του φιλοσοφικού κλάδου που διερευνά την έννοια του καλού και του κακού.

Εδώ ακριβώς μπορεί να εστιάσει μια φιλοσοφική απόπειρα ερμηνείας των αιτίων του σημερινού προβλήματος. Σύμφωνα με τον Σωκράτη, ο άνθρωπος δεν αξίζει να ζει εφόσον δεν ερευνά και δεν ελέγχει διαρκώς τα του βίου του, αφού ο «ανεξέταστος βίος ου βιωτός ανθρώπω»⁶. Κατά τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία επιτυγχάνεται στη ζωή των ανθρώπων που είναι ηθικά ανώτεροι, επειδή αυτοί γνωρίζουν και διακρίνουν το καλό από το κακό⁷. Εντούτοις, με το πέ-

6. Πλάτωνος, *Απολογία*, 38α.

7. Παρά Ingemar Düring, *Ο Αριστοτέλης, παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*, Β' ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1994, σελ. 255.

ρασμα του χρόνου, η μεταπολιτευτική Ελλάδα έπαψε να επιβραβεύει το καλό και να τιμωρεί το κακό. Απεναντίας, τα χαρακτηριστικά που επιβραβεύονται κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά είναι απομακρυσμένα από την έννοια του αγαθού, την ώρα που για τους παραβάτες των νόμων, αυτούς δηλαδή που μετέρχονται το κακό, δεν υπάρχει κολασμός. Ο διαρκής εθισμός στην αναξιοκρατία και την ατιμωρησία συγχέει τις έννοιες «καλό» και «κακό», καθιστώντας τελικώς αδύνατη τη μεταξύ τους διάκριση. Εδώ λοιπόν εντοπίζεται η αιτία και της επιτόλαιης οικονομικής διαχείρισης, αλλά και της γενικότερης κρίσης. Το πρόβλημα, δηλαδή, δεν δημιουργήθηκε εξαιτίας της κακής διαχείρισης, αλλά εξαιτίας της κρίσης αξιών, συνέπεια της οποίας είναι και η κακή διαχείριση. Σε αυτό το πόρισμα μπορεί να οδηγηθεί η φιλοσοφική ανάλυση, αναζητώντας τη βαθύτερη αιτία της σημερινής κρίσης. Η φιλοσοφία δεν έχει απάντηση σε ερώτημα του τύπου *ευρώ ή δραχμή*, αλλά αυτό δεν είναι το καίριο ερώτημα, μολοντί η λογική δείχνει τον πρώτο δρόμο. Η χώρα δεν θα «σωθεί» εάν μείνει στο ευρώ χωρίς να συνέλθει ηθικά, και, αντίστοιχα, εφόσον συνέλθει, δεν θα καταστραφεί, ακόμη κι αν οδηγηθεί στη δραχμή. Και τι σημαίνει να συνέλθει ηθικά; Σημαίνει ότι οι νόμοι της πρέπει να εκφράζουν τη βούληση των πολιτών. Σημαίνει ακόμη ότι αυτοί οι νόμοι πρέπει να γίνονται σεβαστοί και να τηρούνται και η κοινωνία να αρχίσει ξανά να επιβραβεύει το καλό και να τιμωρεί το κακό. Εάν δεν συμβεί αυτό, τίποτα δεν θα τη βγάλει από το τέλμα.

Αντίθετα, λοιπόν, με όσα υποστηρίζονται, οι οικονομοκεντρικές αναλύσεις δεν παρέχουν πάντα την εγκυρότερη οδό προς την ερμηνεία των κοινωνικών γεγονότων. Η φιλοσοφία είναι αυτή που μπορεί να συνδράμει σε αυτή την κατεύθυνση. Προσκολλημένοι όμως πολλοί σε παρωχημένες οικονομοκεντρικές προσεγγίσεις, υποστηρίζουν πως όσα ζούμε στη

χώρα μας, αλλά και στον Δυτικό κόσμο τα τελευταία χρόνια, είναι τα αναγκαία και αναπόφευκτα αποτελέσματα του οικονομικού συστήματος που λέγεται καπιταλισμός και της φιλελεύθερης πολιτικής φιλοσοφίας που το στηρίζει.

Εντούτοις, η άποψη ότι όλα όσα υφίσταται σήμερα η κοινωνία είναι αναπόφευκτα, εκτός και εάν ξεφορτωθούμε τον καπιταλισμό και τη φιλελεύθερη πολιτική φιλοσοφία, είναι και εσφαλμένη και επικίνδυνη. Είναι εσφαλμένη γιατί, ενώ είναι αλήθεια ότι πολλά από τα σημερινά δεινά συνδέονται με τον καπιταλισμό, παρ' όλα αυτά δεν αποτελούν αναγκαία συνέπεια του. Και είναι επικίνδυνη γιατί με το να εμφανίζονται ως αναπόφευκτα, δημιουργείται η ασφυκτική αίσθηση του αδιεξόδου σε όσους δεν θεωρούν πιθανή την άμεση απεμπλοκή από τον καπιταλισμό.

Είναι βεβαίως θεμιτό να επιδιώκει κανείς την ανατροπή του καπιταλισμού και την εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού ή άλλων συστημάτων. Ωστόσο, ανεξάρτητα ή και παράλληλα με αυτή την απόπειρα είναι εποικοδομητική η προσπάθεια αξιοποίησης των περιθωρίων που το υφιστάμενο σύστημα αφήνει για το όφελος των πολιτών. Πράγματι, ο καπιταλισμός ως οικονομικό σύστημα έχει πάμπολλες αδυναμίες και προβλήματα. Η φιλελεύθερη πολιτική φιλοσοφία, όμως, δηλαδή το θεωρητικό πλαίσιο από το οποίο εκπορεύεται ο καπιταλισμός, παρέχει πολλές και ενδιαφέρουσες λύσεις για αυτά ακριβώς τα προβλήματα. Αφού το φιλοσοφικό έργο του Τζον Λοκ, *Δεύτερη Πραγματεία περί κυβερνήσεως*, θεωρείται κοιτίδα του πολιτικού φιλελευθερισμού, είναι εύλογο να αναζητηθούν σε αυτό οι πηγές της λύσης. Σύμφωνα βέβαια με ορισμένες παλαιές ιδεολογικές ερμηνείες, η συνεισφορά του Λοκ στην πολιτική φιλοσοφία περιορίζεται στη δικαιολόγηση της ατομικής ιδιοκτησίας υλικών αγαθών. Η άποψη αυτή είναι τόσο ελλιπής, ώστε διαστρεβλώνει την αλήθεια. Ο

Λοκ δεν περιορίζει τη σκέψη του σε αυτό το ζήτημα, αντιθέτως, το κύριο μέλημά του είναι να θεμελιώσει το δικαίωμα της αντίστασης των πολιτών απέναντι σε μια αυταρχική εξουσία. Μάλιστα, ο ίδιος δικαιολογεί πιο εκτεταμένες εκδηλώσεις εναντίωσης από ό,τι αφήνει να εννοηθεί η περιοριστική ερμηνεία που αποδίδεται συχνά στον όρο «πολιτική ανυπακοή», κατά την οποία αυτή ταυτίζεται με την παθητική αντίσταση στην εξουσία.

Στα τριακόσια χρόνια που πέρασαν από το θάνατο του Λοκ, το δικαίωμα της αντίστασης διερευνήθηκε από πολλούς φιλοσόφους. Παρ' όλα αυτά, η έρευνα του δικαιώματος της πολιτικής ανυπακοής δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από τη δική του θεωρία. Έχει ενδιαφέρον να προσδιοριστεί το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου γράφτηκε η *Δεύτερη Πραγματεία*. Στον αγγλικό χώρο, ο 17ος αιώνας είναι συνδεδεμένος με δύο μεγάλες επαναστάσεις, που αποσκοπούσαν στον περιορισμό της απόλυτης εξουσίας του στέμματος και στην αναβάθμιση του κοινοβουλίου. Η πρώτη κορυφώθηκε με τον αγγλικό εμφύλιο πόλεμο και τη δικτατορία του Κρόμγουελ, που ακολούθησε την εκτέλεση του βασιλιά Καρόλου Α΄ το 1649. Το 1660, μετά το θάνατο του Κρόμγουελ, έγινε παλινόρθωση της μοναρχίας. Σύντομα, ο νέος βασιλιάς, Κάρολος Β΄, προσπάθησε να μεταστρέψει το αγγλικό πολίτευμα στα απολυταρχικά πρότυπα των ευρωπαϊκών βασιλείων. Η απάντηση των Κοινοβουλευτικών εκδηλώθηκε με την εξέγερση του Νοεμβρίου του 1688, που έμεινε στην ιστορία ως «Ένδοξη Επανάσταση». Αυτή η δεύτερη επανάσταση πέτυχε, χωρίς τις αιματοχυσίες της πρώτης, την αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού και την απομάκρυνση του Καρόλου, προσφέροντας το στέμμα στον Γουλιέλμο της Οράγγης. Έκτοτε ο μονάρχης ήταν αναγκασμένος να κυβερνά σε ακολουθία προς τις αποφάσεις του κοινοβουλίου.

Όπως λοιπόν αργότερα ο Χέγκελ έγραφε τη *Φαινομενολογία του πνεύματος* υπό τους ήχους των τηλεβόλων στη Μάχη της Ιένας, έτσι και ο Λοκ έγραφε τη *Δεύτερη Πραγματεία* σε μια περίοδο κοινωνικής αναταραχής, κατά την οποία ο Κάρολος Β΄ ασκούσε όλο και περισσότερες εξουσίες, περιορίζοντας παράλληλα την ισχύ του κοινοβουλίου. Σε αυτό το διάστημα ο Λοκ υπήρξε σύμβουλος του λόρδου Σάφτσμπουρου, ηγέτη του Κόμματος των Ουίγων (Whigs) και υπέρμαχο του κοινοβουλευτισμού. Η προσωρινή επικράτηση των μοναρχικών ανάγκασε το 1683 τον Λοκ να διαφύγει στην Ολλανδία. Μόνο μετά την επιτυχή έκβαση της Ένδοξης Επανάστασης μπόρεσε να επιστρέψει στη Βρετανία. Εκεί, το Δεκέμβριο του 1689, προχώρησε στην έκδοση της *Δεύτερης Πραγματείας*. Ο λόγος για τον οποίο το έργο δεν έτυχε μεγάλης αναγνώρισης είναι ότι κατά το παρελθόν ο σχολιασμός του έγινε υπό το πρίσμα του ιστορικού σφάλματος, σύμφωνα με το οποίο σκοπός της συγγραφής του ήταν η εκ των υστέρων δικαιολόγηση της Ένδοξης Επανάστασης⁸. Η ιστορική διόρθωση έγινε μόλις το 1960 στην κριτική έκδοση του Πήτερ Λάσλετ, ο οποίος απέδειξε ότι η αρχική γραφή του έργου

8. Αυτό το σφάλμα εξυπηρέτησε την καλλιέργεια αντιλήψεων που φέρουν τον Λοκ ως τον «πιο αντιπροσωπευτικό προφήτη των ιδιοκτητών», «ιεραπόστολο μιας νέας πίστης, της κεφαλαιοκρατικής συσώρευσης», Harold J. Laski, *The Rise of European Liberalism*, Λονδίνο, 1936, σσ. 115-16, και τον θεωρούν κήρυκα του «κητητικού ατομικισμού», πρβλ. C.B. Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism, Hobbes to Locke*, Oxford, 1962, σσ. 194-262. Νεότερες μελέτες ανασκεύασαν αυτές τις αντιλήψεις, πρβλ. Isaiah Berlin, «Hobbes, Locke and Professor Macpherson», *Political Quarterly*, vol. 35 (1964), D.A. Lloyd Thomas, *Locke on Government*, London, 1995, Πασχάλη Κιτρομηλίδη «Εισαγωγή», Τζων Λοκ, *Δεύτερη Πραγματεία Περί Κυβερνήσεως*, εκδ. Γνώση, 1990, σσ. 17-41.

χρονολογείται πολύ νωρίτερα, στη διετία 1679-80⁹. Αποδόθηκε έτσι με καθυστέρηση στον Λοκ ο εύστοχος τίτλος του θεωρητικού εμπνευστή της επανάστασης και όχι ο άστοχος, αυτός δηλαδή του απολογητή της. Έγινε κατανοητό ότι το πολιτικό του έργο «σχεδιάστηκε για να υπογραμμίσει το δικαίωμα αντίστασης στην άδικη εξουσία, σε τελική ανάλυση, το δικαίωμα στην επανάσταση»¹⁰.

Η έρευνα, λοιπόν, του παρόντος βιβλίου αρχίζει με την αναζήτηση του νοήματος των επιχειρημάτων του Λοκ και τη σημασία τους για εμάς σήμερα. Ο λόγος για τον οποίο είναι τόσο ισχυρή η θεμελίωση του δικαιώματος της πολιτικής ανυπακοής στη φιλοσοφία του Λοκ είναι ότι γίνεται με τα ίδια ακριβώς επιχειρήματα που στηρίζουν τη νομιμότητα του θεσμού της πολιτικής εξουσίας. Κρίνοντας λοιπόν ότι η δικαιολόγηση της πολιτικής ανυπακοής προαπαιτεί τη δικαιολόγηση της πολιτικής εξουσίας, το βιβλίο χωρίστηκε σε τρεις ενότητες: στην πρώτη, η οποία εξετάζει τη *Νομιμότητα της πολιτικής εξουσίας*, στη δεύτερη, που εντοπίζει τις συνθήκες που δικαιολογούν την *Προσφυγή στην πολιτική ανυπακοή* και στην τρίτη, η οποία διερευνά τις διαφορετικές *Προσεγγίσεις της πολιτικής ανυπακοής*.

Στην πρώτη ενότητα αναδεικνύεται ο τελολογικός χαρακτήρας της πολιτικής εξουσίας, ότι δηλαδή αυτή θεσπίζεται μέσω μιας αμοιβαίας συμφωνίας προς χάριν ενός συ-

9. Η μελέτη του Λάσλετ στηρίχτηκε σε αντίτυπο των *Δύο Πραγματειών*, το οποίο φέρει χειρόγραφες διορθώσεις του Λοκ και ανακαλύφθηκε τυχαία σε ράφι βιβλιοθήκης του Κέιμπριτζ το χειμώνα του 1944-45. Βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη «Εισαγωγή», *Τζων Λοκ, Δεύτερη Πραγματεία Περί Κυβερνήσεως*, εκδ. Γνώση, 1990, σελ. 56.

10. John Dunn, *Λοκ*, μτφρ. Γιώργου Ν. Πολίτη, *Ελληνικά Γράμματα*, 2006, σελ. 40.

γκεκριμένου σκοπού, της διασφάλισης της ζωής, της ελευθερίας και της ατομικής ιδιοκτησίας των πολιτών. Η έρευνα δεν στέκεται, βεβαίως, μόνο στο έργο του Λοκ. Διερευνώνται θέσεις και επιχειρήματα πολλών διανοητών, όπως των Τόμας Χομπς, Μιχαήλ Μπακούνιν, Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν, Καρλ Μαρξ.

Στη δεύτερη ενότητα αναδεικνύονται αφενός τα ενδεχόμενα αθέτησης της συμφωνίας από την πλευρά της πολιτικής εξουσίας, τα οποία δικαιολογούν την προσφυγή στην ανυπακοή, και αφετέρου τα έμμεσα ενδεχόμενα που δεν κατονομάζονται ως τέτοια από τον Λοκ αλλά συνάγονται από το κείμενό του. Αυτά είναι δύο ειδών: αυτά του πρώτου είδους μπορούμε να τα ονομάσουμε «ιδιοκτησιακά». Έχουν αφετηρία τη διαφορετική ιεράρχηση των τριών αγαθών που αποτελούν το σκοπό θέσπισης πολιτικής εξουσίας. Ενδεικτικά, η πρόταξη της ατομικής ιδιοκτησίας υλικών αγαθών οδηγεί σε νεοφιλελεύθερα επιχειρήματα δικαιολόγησης της ανυπακοής, όπως αυτά του Ρόμπερτ Νόζικ, ενώ η υποβάθμισή της οδηγεί σε επιχειρήματα σοσιαλδημοκρατικού ύφους, όπως αυτά του Τζον Ρολς.

Τα επιχειρήματα του δεύτερου είδους δεν αναφέρονται σε ζητήματα ιεράρχησης, μπορούμε να τα ονομάσουμε επιχειρήματα «παραπλάνησης». Κι αυτό γιατί εκκινούν από το ενδεχόμενο παραπλάνησης των πολιτών μέσω της καλλιέργειας μύθων, στην οποία καταφεύγει η πολιτική εξουσία προκειμένου να εξυπηρετήσει το δικό της συμφέρον. Στη συνέχεια αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους επιχειρείται αυτή η παραπλάνηση, χρησιμοποιώντας θεσμούς όπως είναι η επιστήμη, η εκπαίδευση, τα μέσα ενημέρωσης, η πολιτιστική βιομηχανία και οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους και προσεγγίζονται όψεις τέτοιων μύθων, όπως αυτές που καλλιεργήθηκαν στη μεταπολιτευτική περίοδο στη χώρα μας.

Η έρευνα εστιάζεται σε προβληματισμούς των τελευταίων δεκαετιών που συνδέονται με τους Νόαμ Τσόμσκι, Πολ Φεγεράμπεντ, Κορνήλιο Καστοριάδη, αλλά και το κίνημα της δεκαετίας του '60, τη Νέα Αριστερά, τον Χέρμπερτ Μαρκούζε. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις αντιπαραβάλλονται με πραγματικά περιστατικά της σύγχρονης ελληνικής και διεθνούς πραγματικότητας (η «πρόβλεψη» της κρίσης από τον Νουριέλ Ρουμπινί, η γέννηση του κύματος ανυπακοής το 2011, η μεταπολιτευτική πραγματικότητα κ.ά.) με τρόπο που εξυπηρετεί την πληρέστερη κατανόηση του θέματος.

Στην τρίτη ενότητα αναλύονται οι διαφορετικές προσεγγίσεις της πολιτικής ανυπακοής, οι οποίες και εκπηγάζουν από την αντίστοιχα διαφορετική αξιολόγηση του παράγοντα της βίας ως μέσου πολιτικής εναντίωσης. Αρχικά εκτίθενται οι θέσεις των Θορώ, Λέων Τολστόι, Γκάντι, Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, που στοιχειοθετούν την ειρηνική, ήπια εκδοχή της πολιτικής ανυπακοής. Στη συνέχεια εγείρονται ζητήματα σχετικά με το ρόλο της βίας ως μέσου για την επίτευξη πολιτικών στόχων (αντάρτικο πόλης, αντάρτικο υπαίθρου) και εξετάζονται προσεγγίσεις που συνδυάζουν ήπια και βίαια μέσα (κίνημα αντι-απαρτχάιντ, Νέλσον Μαντέλα, Ζαπατίστας).

Η ανάπτυξη των επιχειρημάτων αναδεικνύει τα επιχειρήματα και τις θέσεις που θεμελιώνουν ηθικά τη δυνατότητα των πολιτών να αντιστέκονται στις αυθαίρετες επιταγές της εξουσίας. Παρέχει το πλαίσιο νομιμοποίησης της ανυπακοής ως αμυντικού μέσου στα χέρια των πολιτών που δέχονται επίθεση από την εξουσία. Διευκολύνει τη μελέτη και κατανόηση κινήσεων και κινημάτων όπως είναι η Αραβική Άνοιξη, οι Ισπανοί Ιντιγνάδος, οι Αγανακτισμένοι και η πρωτοβουλία Καταλάβετε τη Γουόλ Στριτ.

Το πιο κρίσιμο ερώτημα είναι εάν δικαιολογείται σήμερα η προσφυγή στην ανυπακοή και κατά πόσο συνιστά την εν-

δεδειγμένη λύση για την ελληνική κοινωνία. Στις σελίδες που ακολουθούν, το πρώτο σκέλος του ερωτήματος διερευνάται αναλυτικά. Επιγραμματικά, μπορεί να τονιστεί εδώ ότι η ασυλία και η ατιμωρησία που απολαμβάνουν οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι του λαού, οι οποίοι εξαιτίας ενός συνδυασμού φαυλότητας και ανικανότητας οδήγησαν τη χώρα στο οικονομικό ναυάγιο, αρκούν ώστε να δικαιολογήσουν την πολιτική ανυπακοή. Η απάντηση στο δεύτερο σκέλος είναι πιο σύνθετη. Η ιστορία δείχνει ότι οι πολίτες δεν διακινδυνεύουν εύκολα την ασφάλειά τους, εμπλεκόμενοι σε μετωπική σύγκρουση με τις κυβερνήσεις, ακόμη και όταν πρόκειται για την ικανοποίηση σημαντικών αιτημάτων. Σταθμίζουν το μεγαλύτερο καλό και –κατά κανόνα– επιλέγουν να ανεχτούν μια δεινή κατάσταση, όταν κρίνουν ότι η εναντίωση θα είχε απρόβλεπτα αποτελέσματα. Επομένως, εάν στις δεδομένες συνθήκες είναι ή όχι προς το συμφέρον τους να προβούν σε πράξεις ανυπακοής, θα το κρίνουν μόνο εκείνοι. Αυτό, όμως, που αναδεικνύεται από την ανάπτυξη του παρόντος βιβλίου είναι ότι, εφόσον το αποφασίσουν, το ηθικό δίκαιο βρίσκεται με το μέρος τους.

Γ. Ν. Π.

Καλαμάτα, Ιανουάριος 2012

Α΄ Νομιμότητα της πολιτικής εξουσίας

1.1 Το ασύνδετο μαρξισμού και ανυπακοής

Μια μεγάλη αντίφαση διέπει την πιο διαδεδομένη αντίληψη για την έννοια του δικαιώματος της πολιτικής ανυπακοής: κρίνοντας από τις αντιδράσεις που προκαλούν οι κινήσεις πολιτικής ανυπακοής, πολλοί νομίζουν ότι η ανυπακοή συνιστά αντικοινοβουλευτική πρακτική, μια «εξ αριστερών επίθεση στα θεμέλια της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας». Θα ήταν λοιπόν αναμενόμενο μια μελέτη που πραγματεύεται το δικαίωμα της ανυπακοής να ακολουθεί τους δρόμους των μαρξιστών θεωρητικών και τη γλώσσα της μαρξιστικής ορολογίας. Ωστόσο, η έννοια της ανυπακοής ως δικαίωμα είναι ξένη, άγνωστη και αντίθετη προς την παράδοση του Μαρξ, αποτελεί μάλιστα καταστατικό γνώρισμα της φιλελεύθερης πολιτικής φιλοσοφίας. Γι' αυτό και η τεκμηριωμένη ανάλυση του ζητήματος ακολουθεί φιλελεύθερους δρόμους.

Η οικονομική ανάλυση του καπιταλισμού στην οποία προχώρησε ο Μαρξ ήταν μεγαλοφυής και, κατά τα φαινόμενα, αξιέπραστη. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι το σύνολο των ιστορικών θεωρήσεων και της πολιτικής του φιλοσοφίας ήταν αλάνθαστα. Όσο για την εμμονή πολλών θαυμαστών του να προσεγγίζουν σήμερα το μαρξικό έργο αναζητώντας παντού στοιχεία που να το επιβεβαιώνουν, κρύβοντας παράλληλα κά-

τω από το χαλί ό,τι δεν ταιριάζει με το εισηγούμενο σχήμα, αυτή αντιβαίνει την ίδια την κριτική σκέψη του Μαρξ. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, δεν υπήρχαν λάθη ή αδυναμίες στη θεωρία του Μαρξ, ενώ κάθε πρόβλημα που διαπιστώθηκε στις απόπειρες μεταφοράς του μαρξικού προτύπου στην πράξη ήταν αποτέλεσμα παρερμηνείας ή κακού τρόπου εφαρμογής. Απεναντίας, το σύνολο των προβλημάτων που συνδέονται με τον καπιταλισμό δεν λογίζονται ως αποτέλεσμα παρερμηνείας ή κακού τρόπου εφαρμογής, αλλά ως αναπόδραστες συνέπειες των λαθών και αδυναμιών της φιλελεύθερης θεωρίας. Αυτή η προσέγγιση καταλήγει να συγκρίνει έναν ιδεατό μαρξισμό με μια συγκεκριμένη πραγματικότητα που περιλαμβάνει ό,τι δεν είναι αρεστό, την οποία και ονομάζει «φιλελεύθερη» ή «νεοφιλελεύθερη». Μα η σύγκριση του ιδεατού με το πραγματικό στερείται νοήματος: το ιδεατό φαντάζει πάντα ανώτερο από το πραγματικό, είτε αντιπαραβάλλουμε το ιδανικό πολίτευμα με το υφιστάμενο, είτε τον ιδανικό έρωτα με το σύντροφό μας. Η ουσιαστική αντιπαράθεση μπορεί να γίνει είτε μεταξύ θεωριών είτε μεταξύ εφαρμογών, όχι συγκρίνοντας μια εξιδανικευμένη θεωρία με την απόπειρα πρακτικής εφαρμογής μας άλλης.

Εντούτοις, η επαναληψιμότητα των προβλημάτων που διαπιστωμένα συνδέθηκαν με κάθε απόπειρα εφαρμογής των θεωρήσεων του Μαρξ μπορεί να οδηγήσει στην αντιστροφή του αρχικού επιχειρήματος. Γιατί, δηλαδή, να μην αναρωτηθεί ο παρατηρητής εάν το σύνολο των προβλημάτων των μαρξιστικών εφαρμογών οφείλεται στις εγγενείς αδυναμίες του μαρξικού έργου και ότι κάθε πρόβλημα του καπιταλισμού οφείλεται σε παρερμηνεία και κακή εφαρμογή της φιλελεύθερης φιλοσοφίας;

Ουσιαστικά και τα δύο εισηγούμενα σχήματα είναι τόσο άκαμπτα, ώστε αδυνατούν να αποδώσουν την πραγματικότητα-

τα: καμία από τις δύο θεωρίες δεν είναι αλάνθαστη και, όπως ο μαρξισμός συνδέθηκε με πολλά δεινά, έτσι και ο φιλελευθερισμός συνδέεται με μεγάλα προβλήματα, όπως είναι η οικονομική και κοινωνική ανισότητα. Ωστόσο, το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα της φιλελεύθερης πολιτικής θεωρίας και εκπηγάξει από την αντίληψη της εξουσίας ως παρακαταθήκης που οι πολίτες εμπιστεύονται στους φορείς της πολιτικής εξουσίας (βλ. 1.4.2). Συνιστά, δηλαδή, γνώρισμα της αστικής δημοκρατίας, αυτής που γέννησε, εξέθρεψε και συντηρεί τον καπιταλισμό, τον οποίο ο μαρξισμός θέλει να ανατρέψει. Η επιλογή μεταξύ φιλελευθερισμού και μαρξισμού είναι προφανώς ελεύθερη για τον καθένα, ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το δικαίωμα της ανυπακοής βρίσκει πρόσφορο έδαφος μόνο εντός της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Τα καθεστάτα του εφαρμοσμένου μαρξισμού δεν άφησαν ούτε χαραμάδα για αντίρρηση, πολύ περισσότερο για ανυπακοή. Τα γκουλάγκ, η Στάζι, η Σιγκουρίμι, η Βουδαπέστη το 1956, η Πράγα το 1968, η Τιεν-αν-μεν το 1989 αποτελούν δραματικά παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπιζαν κάθε ανάλογη απόπειρα.

Δεν θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά. Η ορθόδοξη σοσιαλιστική παράδοση ακολουθεί τη θέση του Μαρξ, ο οποίος διατεινόταν ότι υπάρχει μία και μοναδική ορθή πορεία προς τα εμπρός, την οποία επιβάλλουν οι νόμοι της ανθρώπινης ιστορίας, τους οποίους ο ίδιος θεωρούσε ότι είχε ανακαλύψει. Όπως επισημαίνουν υποστηρικτές εναλλακτικών σοσιαλιστικών προτάσεων, ο Μαρξ επιμένει πως η κομμουνιστική κοινωνία θα πραγματοποιηθεί αναπότρεπτα, γιατί αυτό επιτάσσουν οι νόμοι της Ιστορίας. «Κι αυτό νομίζει πως το ξέρει, γιατί νομίζει πως η σκέψη του είναι μια πιστή αντανάκλαση (ίσον: μια αληθής θεώρηση) του όντος της ιστορίας. Δεν λέει ο Μαρξ ότι, όποιοι κι αν ήταν οι “ιστορικοί νόμοι”,

εγώ είμαι εναντίον του καπιταλισμού, κι ας ήξερα ότι θα υπάρχει πάντα...»¹¹.

Πυξίδα της μοναδικής πορείας αποτελούν στο μαρξισμό οι θέσεις του Μαρξ, όπως διατυπώθηκαν από τον ίδιο και όπως τις ερμηνεύουν τα επίσημα κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία, σύμφωνα με την αναρχική κριτική, «δεν είναι παρά η γνώμη του Μαρξ μετουσιωμένη σε απόλυτη αλήθεια μέσω της ψήφου μιας ψευδούς πλειοψηφίας»¹². Σε αυτό το αυστηρά καθορισμένο πλαίσιο οτιδήποτε εκφεύγει της γραμμής του Κόμματος δεν εκλαμβάνεται ως δικαίωμα μιας μειοψηφίας, όπως στο φιλελευθερισμό, αλλά ως απόπειρα αντιστροφής της πορείας της Ιστορίας. Όταν τον Ιανουάριο του 1969, στην Πράγα, ο Τσέχος φοιτητής Γιαν Πάλακ αυτοπυρπολήθηκε στον απόηχο της σοβιετικής εισβολής, ο ραδιοφωνικός σταθμός των σοβιετικών δυνάμεων αιτιολόγησε την πράξη του με τη φράση «ο Πάλακ αυτοκτόνησε γιατί η μαρξιστική-λενινιστική του παιδεία ήταν ανεπαρκής»¹³. Κάθε διαφωνία θεωρείται αποτέλεσμα άγνοιας των ιστορικών νόμων, είτε ως παραλογισμός είτε ως προσπάθεια της αντίδρασης να καθυστερήσει την πορεία προς το σοσιαλισμό. Γι' αυτό και αντιμετωπίζεται με τον βίαιο τρόπο των ολοκληρωτικών θεωριών και καθεστώτων, γι' αυτό και η ιστορία των κομμουνιστικών κομμάτων είναι γεμάτη διασπάσεις και διαγραφές, γι' αυτό και ύστερα από αλλαγές γραμμής προηγούμενοι ηγέτες τους κατηγορήθηκαν για προδοσία και συμμαχία

11. Κορνήλιου Καστοριάδη, *Το επαναστατικό πρόβλημα σήμερα*, εκδ. Ύψιλον, 2000, σελ. 41.

12. Michael Bakunin, in K. J Kenafick, (ed.), μτφρ., *Marxism Freedom and the State*, Freedom Press, 1990, σελ. 45.

13. Παρά Jean Rupnic, Larousse, *Ο αιώνας των ανατροπών*, εκδ. Οξύ, 2004, σελ. 40.

με τον εχθρό. Παραμένει αμφίβολο εάν ένας διανοητής του βεληνεκούς του Μαρξ θα ήταν ευτυχής με την αντίληψη της μαρξιστικής ορθοδοξίας, όπως εκφράστηκε από πολλούς τον περασμένο αιώνα, ωστόσο, όσα αναφέρονται εδώ είναι αποτέλεσμα της πίστης στον έναν και μοναδικό ορθό δρόμο που εκφράζει η μαρξική ανάγνωση της Ιστορίας και αποτελούν συνέχεια της εξουσιαστικής παράδοσης του Μαρξ.

Ο Μαρξ ποτέ δεν ήταν πρόθυμος να συμβιβαστεί με διαφονίες στους κόλπους των οργανώσεων τις οποίες έλεγχε. Ενδεικτικός της εξουσιαστικής, μονόδρομης αντίληψης που καθόριζε την πολιτική πράξη του είναι ο τρόπος που χειρίστηκε την άτυπη «αντιπολίτευση» των αναρχικών στους κόλπους της Πρώτης Διεθνούς. Ο Μπακούνιν κατηγορούσε τότε τον Μαρξ για αρχομανία και αποκαλούσε τη θεωρία του *εξουσιαστικό σοσιαλισμό*. Υποστήριζε ότι «οι αστοί έχουν κάθε λόγο να θεωρούν ότι η Διεθνής πολεμά παλιές τυραννίες για να εγκαθιδρύσει νέες»¹⁴ και ότι ο εξουσιαστικός σοσιαλισμός «θα συγκεντρώσει όλη την εμπορική, βιομηχανική, αγροτική και επιστημονική παραγωγή και κατόπιν θα χωρίσει τις μάξες σε δύο στρατούς, τον βιομηχανικό και τον αγροτικό, που θα τελούν υπό τον έλεγχο μιας νέας προνομιούχου επιστημονικής και πολιτικής τάξης»¹⁵. Η απάντηση του Μαρξ ήταν η εξύφανση μιας σκευωρίας εις βάρος του άσπονδου εταίρου του με την οποία πέτυχε τη διαγραφή και απομάκρυνση του Μπακούνιν και των αναρχικών από την Πρώτη Διεθνή το 1872¹⁶.

14. Michael Bakunin, *ό.π.*, σελ. 45.

15. Michael Bakunin, παρά Paul Avrich, *Russian Anarchists*, Princeton University Press, 1967, σσ. 93-94.

16. Βλ. George Politis, *Bakunin's Social Philosophy*, Trafford, 2006, σσ. 32-36.

Στους παραγμένους καιρούς που ζούμε σήμερα, οι πολίτες ταντεούνται ανάμεσα στην υποταγή σε άδικους νόμους και στη δυναμική πρόκληση να τους ανατρέψουν. Από τη Μαδρίτη στην Αθήνα κι από την «Αραβική Άνοιξη» στη Νέα Υόρκη, το κίνημα της εναντίωσης διάλεξε τον δεύτερο δρόμο. Πρόκειται για ένα κίνημα ανανεωτικό και μεταρρυθμιστικό. Δεν είναι ταξικό, δεν είναι μαρξιστικό, είναι ένα κίνημα που επικαλείται το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής. Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας θεμελιώνει ακριβώς αυτό το δικαίωμα.

Άραγε, δικαιολογείται η ανυπακοή στο σταυροδρόμι της ελληνικής κρίσης; Η άμεση απάντηση είναι ότι η ατιμωρησία που απολαμβάνουν οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι του λαού, οι οποίοι λόγω φαυλότητας και ανικανότητας βύθισαν τη χώρα μας στο τέλμα, αρκεί για να τη δικαιολογήσει.

Αποτελεί συνεπώς η ανυπακοή την κατάλληλη λύση για τους Έλληνες πολίτες; Εδώ η απάντηση είναι πιο σύνθετη. Η ανυπακοή είναι ηθικό και πολιτικό δικαίωμα. Δεν είναι καθήκον επιβεβλημένο από την Ιστορία. Η συνειδητή παραβίαση των νόμων είναι σοβαρή απόφαση που ενέχει κινδύνους. Επομένως, εάν είναι ή όχι προς το συμφέρον τους να ακολουθήσουν το δρόμο της ανυπακοής, θα το κρίνουν μόνο εκείνοι. Εφόσον όμως το αποφασίσουν, το ηθικό δίκαιο βρίσκεται με το μέρος τους.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
ΤΑΤΟΪΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 11327